

Kiss Gergely

KIRÁLYI EGYHÁZAK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

(Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.)

Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2013. 204 o.

Kiss Gergely pécsi középkorkutató, a korai magyar egyháztörténelem jeles ismerője a királyi alapítású bencés apátságok jogi helyzetét bemutató monográfiája (2006), valamint a pécsi püspökség középkori történetét bemutató nagyszabású munka (2009) után, ahol számos kérdést az ő tollából ismerhettünk meg, újabb egyháztörténeti tárgyú könyvvel állt ki a szakmai közönség elé. A munka előljáróban megjelöli azt az anyagot, amelyet tárgyalni kíván: ez a későközépkori (1389–1513) pápai dokumentumokból, egyházlátogatási jegyzőkönyvekből megismerhető kiváltságolt, ún. királyi egyházak története, jogállása a kezdetektől Mohácsig. Foglalkozni kíván az esztergomi érsek meghatározó szerepével, ill. az egyes intézmények egyházi jogi helyzetének fejlődésével is. Már itt megjegyezném: könnyíti a munka használhatóságát, hogy a legfontosabb vonatkozó fogalmak társa rendezve megtalálhatóak a monográfia végén.

A munka I. fejezete a királyi egyházak intézményének eredetével foglalkozik, mind nemzetközi, mind magyar vonatkozásban. Érdekes olvasni az első alfejezetben, hogy monografikus munkák Nyugat-Európában sem születtek e tárgykörben, a tanulmányok leginkább az udvari kápolnák és az ún. szent kápolnák kérdését tárgyalták. A hazai medievisztikában pedig paptörténetesek (pl. Kollányi Ferenc) és jeles világi kutatók (Gárdonyi Albert, Jankovich Miklós, Mályusz Elemér és Kubinyi András) nevét emeli ki. A második alfejezet a nyugat-európai királyi egyházakat tárgyalja, Cluny szerepét, a helyi főpásztor joghatósága alól mentesített állapotnak az udvari kápolnával való kapcsolatát, mindennek az ereklyékkel, írásbeliséggel összekapcsolódó mivoltát. A korábbi kutatással összhangban megállapítja, hogy a mintát végül is Aachen Karoling-kori szereplése adta. A királyi egyházak altípusa az ún. szent kápolnák intézménye, amely Franciaországban, de Csehországban és az osztrák területeken is megjelenik. Itt megelőlegezném, hogy a szerző szerint Magyarországon viszont nem fordultak elő, így tárgyalásuk egy kicsit túl bőségesre sikerült. Kiss Gergely arra is felhívja a figyelmet: Nyugaton nincsenek csoportos kiváltságolások, a privilegizált egyházak az Apostoli Szentszék alá kerülnek (nálunk Pannonhalma és Fehérvár kivételével az esztergomi érsek alá!), és az exemptio mindig jogfejlődés eredményeként következett be.

A következő alfejezet a királyi egyházak hazai eredetével, kialakulásával és fogalmával foglalkozik. Az Esztergom alá tartozó intézmények öt csoportba oszthatók: bencés apátságok, társaskáptalanok, premontrai prépostságok, kápolnák és plébániák, erdélyi szász dékánátusok. Alapvető ezeknél a királyi alapítás és kegyuraság. Hangsúlyozza az írásbeliséggel való szoros kapcsolatot a társaskáptalanok és a királyi kápolna között, míg a szerzetesi intézményeknél, valamint a kápolnák, plébániák, kultikus szerep volt elsődleges. A szász egyházak pedig királyi földön, királyi engedéllyel létrehozott intézmények voltak. Egységes csoportként a 13. század végétől jelentek meg. Esztergom alá tartozásuk — a következő alfejezet tanúsága szerint — késő középkori forrásokból ragadható meg, kiemelendő Kanizsai János, Szécsi Dénes és Bakócz Tamás érsek munkálkodása. A szerző Esztergom érsekének vezető szerepét Koszta László kutatásaira alapozva mutatja be. Az érsek királyi egyházakat irányító szerepének kialakulását viszont már — saját vizsgálódásaira támaszkodva — a 12. század közepétől ki tudja mutatni. Kiss Gergely e helyütt kénytelen a kalocsai érsekség kialakulásának kérdésével is foglalkozni, itt is Kosztával ért lényegében egyet, de a második magyar érsekség egyháztartományá fejlődésének kezdetét korábbra keltezi. Nem e helyen kell a kérdést megvitatni, de érdemes lenne a primási intézmény nemzetközi irodalmának újbóli feldolgozása. Arra gondolok, hogy Kalocsát a kevés és bizonytalan forrás alapján nem feltétlenül tartomány nélküli érseknek kellene tekinteni, hanem olyan metropolitai székeknek, amely a *prima sedes* jogát kezdettől fogva magának követelő Esztergom mellett nehezen tudott intézményesülni. A primási tisztséget nyugaton a 9. század joggyűjteményei hozták vissza a köztudatba, tehát a magyar államalapításkor már foglalkozhattak ezzel, függetlenül a magyar egyházfőre alkalmazott terminológiától.

A második fejezet csoportonként tárgyalja a hazai királyi egyházak körét. Kiss Gergely 23 bencés apátságot sorol közéjük, ezek döntő többsége királyi alapítás volt. A 30 premontrai prépostságból 12 került a kivételezett egyházak sorába. A társaskáptalanokat is egyenként sorolja elő a szerző. Ezen intézményeket a recenzius is egy kicsit jobban ismeri, úgyhogy néhány kiegészítést tenne. Aradnál Juhász Kálmánnak a Századok 1989. évi, egy 1949-es számot újraközlő fü-

zetében szereplő cikkét kellett volna használni, ez a legteljesebb megnyilatkozása a szerzőnek. Szepesnél figyelembe vettem volna az egyre gazdagabb szlovák szakirodalmi termést is (pl. Z dejín Spišského prepošstva. Red. L'uboslav Hromjak. Spišské Podhradie 2010. vagy Jozef Špirkónak még a II. világháború előtt megjelenő munkái, mindezekre l. Buják Gábornak a Fons folyóiratban hamarosan megjelenő tanulmányát). Titelnél sajnós a mindig körültekintő szerző egy régi, de már többször cáfolt tévedést újít fel. A dél-magyarországi káptalant nem alakították 1264-ben ágostonrendi prépostsággá. Az adat a Tolna megyei Tölre vonatkozik, ott lett ágostonos monostor, ahogy azt legújabban K. Németh András és Ódor János Gábor kimutatta (Wosinsky Mór Megyei Múzeum Évkönyve 27 [2005] 131–157., különösen 135–137.). Magam megvizsgáltam volna még a kalocsai érsekség alá tartozó (!) Hájszentlőrinc esetét. Jóllehet egyetlen egy késő középkori lista sem tartalmazza az itteni prépostságot, Kálmán halicsi király 1226-ban viszont uralkodói patronátus alatt lévőknek tudta (Fejér: Codex diplomaticus VI/2. 363–364.).

A következő csoport a királyi alapítású, kápolnából plébániává váló egyházakat, rezidenciális kápolnákat, hospesközösségek plébániáit veszi sorra (Buda, Sárospatak, Pápa, Visegrád). Mint már említettem, Kiss Gergely elveti ezeknek a szent kápolna-típusba való sorolását. Az utolsó vonatkozó alfejezet a dél-erdélyi szász dékánátusokat tárgyalja, a vonatkozó német szakirodalom teljességének ismeretében. Ezek az exempt dékánások a királyi földön letelepedő németek egyházai közül Szeben (kezdetben prépostság, majd dékánátus) és Brassó (esperesség/dékánátus) intézményeit jelentik, mindkettőt megpróbálták az évszázadok során püspökséggé is alakítani, sikertelenül. A dél-erdélyi németek nem kis hányada azonban végig az erdélyi püspök joghatósága alatt maradt.

Az összegzés az esztergomi érsek alá tartozó királyi egyházaknál az alapítás királyi mivoltát, a királyi birtokon való fekvést vagy a hospes kiváltság meglétét hangsúlyozza, és felhívja a figyelmet arra: nem minden királyi egyház lett exempt. Magam kiemelttem volna a nyugat-európai vonatkozó intézményekkel való egyezéseket és különbségeket. Véleményem szerint a hazai ritka pápai exemptio a királyi hatalom és ebből fakadóan Esztergom érsekének erejét mutatja, a gregoriánus reformmozgalom sikere után az egyházból kiszorulni kezdő európai uralkodók közül a magyar király és vezető érseke sikerrel védték ki a pápai kiváltságolás iránti igényeket. Kiss Gergely kiváló munkáját francia és angol összefoglaló, fogalomtár, táblázatok és minőségi térképek zárják.

Thoroczkay Gábor

NOMEN EST SOCIETAS?

Új monográfiák középkori személyneveinkről és társadalomtörténeti vonatkozásaik

N. Fodor János: Személynevek rendszere a kései ómagyar korban. A Felső-Tisza-vidék személyneveinek nyelvi elemzése (1401–1526). Magyar névtani értekezések 2. Bp., 2010. 159 o.

N. Fodor János: A Felső-Tisza-vidék késő középkori személyneveinek szótára 1401–1526. Magyar névtani értekezések 3. Bp., 2010. 326 o.

Slíz Mariann: Személynévadás az Anjou-korban. Históriaantik, Bp., 2011. 269 o.

Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár 1301–1342. Históriaantik, Bp., 2011. 508 o.

Az ELTE Nyelvtudományi Intézete nagy hagyományokkal rendelkezik a történeti névtannal összefüggő kutatások terén, s ez hatványozottan igaz a középkor személyneveivel (azaz nyelvtörténeti szempontból az ómagyar korról) kapcsolatosan. Erre nézve talán elég csak Fehértői Katalin ilyen irányú munkásságát megemlíteni.

A téma — egészen pontosan a középkori személynévadás hátterében megbúvó társadalmi motiváció — roppant fontos a történészek, főleg a középkor kutatói számára is. Az elnyert személynév szoros kapcsolatban áll a névviselő társadalomban betöltött szerepével, külső vagy belső tulajdonságaival, illetve egyéb — őt a szűkebb közösség más tagjaitól megkülönböztető — sajátosságaival. A személynevek e jellegzetességükből adódóan olyan társadalomtörténeti információkat őriznek a számunkra, amelyeket más forrásból kinyerni a legtöbb esetben nem lehet. A foglalkozásnévből képzett nevek a kézműipari tevékenységre, a helynévi eredetűek a jobbágyi migrációra,